

DEDE KORKUT

Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi
The Journal of International Turkish Language & Literature Research
Cilt/Volume 10 Sayı/Issue 24 Nisan/April 2021
Samsun-Türkiye/ Turkey

ISSN: 2147- 5490
www.dedekorkutdergisi.com

DOI: <http://dx.doi.org/10.25068/dedekorkut414>

Araştırma Makalesi/ Resarch Article

Kastamonu ve Yöresi Ağızlarında Zarf-Fiiller

Verbal Adverbs In The Dialects Of Kastamonu And Its Vicinity

Öz

Kastamonu ve yöresi ağzları Türkiye Türkçesi Ağızlarının Batı grubunda yer almaktadır. Kendi içinde ses, şekil ve cümle özellikleri bakımından beş ağız yöresine ayırdığımız Kastamonu ağzları zengin bir zarf-fiil yapısı barındırır. Zarf-fiiller, cümlede fiillerin zarf olarak kullanılmalarını sağlayan ve içinde pek çok işlevi barındıran dil yapılarıdır. Türkçede zarf-fiiller eski dönemlerden günümüze yapıcı pek çok değişikliğe uğramıştır. Bu yapılar işlev olarak bazen yeni özellikler kazanırken bazen de mevcut işlev özelliklerini kaybetmiştir. Kastamonu ağzlarında; pekiştirme, belirtme, sınırlandırma, derecelendirme, küçültme gibi pek çok işlev özelliğine sahip ek ve edatlar zarf-fiilleri genişletmiş ve anlam kabiliyetini geliştirmiştir. Çalışmamızda Kastamonu ağzlarında görülen zarf-fiilleri asıl zarf-fiiller ve birleşik zarf-fiiller olmak üzere ikiye ayırdık. Asıl zarf-fiileri genişlemiş ve farklı fonetik biçimler olarak örnekler üzerinden açıklamaya çalışırken birleşik zarf-fiilleri ise oluşumlarına göre iki grupta topladık. Bunlar; isim-fiil ve sıfat-fiil eklerinin yaklaşma, bulunma, ayrılma, vasıta, eşitlik gibi hâl ekleriyle genişleyip kullanılmasıyla oluşan birleşik zarf-fiiller ve bağlama edatlarının çekimli bir fiille birlikte kullanılmasıyla oluşan birleşik zarf-fiillerdir. Ayrıca Kastamonu ve yöresi ağzlarında tespit etmiş olduğumuz zarf-fiillerin oluşum biçimlerini ve bünyesinde barındırdığı ses olaylarını verdik. Varsa anlatılan şeklin farklı biçimlerini gösterdik. 78 zarf-fiil yapısını şekil ve işlev özellikleri bakımından ele aldık.

Anahtar Kelimeler: Kastamonu ve Yöresi Ağzları, Zarf-Fiiller, Asıl Zarf-Fiiller, Birleşik Zarf-Fiiller.

Abstract

The dialects of Kastamonu and its vicinity is within the West group of Turkey Turkish. The dialects of Kastamonu, which we have categorized into five zones in terms of phonological, morphological and syntax characteristics, have a rich verbal adverb structure. Adverb-verbs are language structures that allow verbs to be used as adverbs in sentences and contain many functions in them. Adverb-verbs in Turkish have undergone many changes from ancient periods to the present day. As a function, these structures sometimes gain new properties, and sometimes lose existing function properties. In Kastamonu dialects, affixes and prepositions that have many functional characteristics such as reduplication, delimitation, gradation and diminution have extended the verbal adverbs and improved the semantic capability. In our study, we divided the adverb-verbs seen in Kastamonu mouths into two parts: the actual adverb-verbs and the combined adverb-verbs. While we tried to explain the actual adverb-verbs through examples as expanded and different phonetic forms, we collected the combined adverb-verbs in two main groups according to their formation. These are combined adverb-verbs formed by expanding and using noun-verb and adjective-verb suffixes with state suffixes such as approximation, presence, separation, means, equality, and combined adverb-verbs formed by using binding prepositions together with a inflected verb. In addition, we have given the forms of formation of adverb-verbs that we have identified in the mouths of Kastamonu and its region, and the sound events that it contains. We have shown different forms of the shape described, if any. In our study, we have discussed 78 verbal adverb structures that we have categorized into two groups as actual verbal adverbs and compound verbal adverbs in terms of their morphological and functional characteristics.

Keywords: Dialects in Kastamonu and Its Vicinity, Verbal Adverbs, Actual Verbal Adverbs, Compound

Ergün ACAR*

Sinop Üniversitesi

Makale Geçmişi/ Article History

Geliş Tarihi: 22.03.2021
Kabul Tarihi: 01.04.2021
E-yayın Tarihi: 15.04.2021

Sorumlu Yazar/ Corresponding Author

* Dr. Öğr. Üyesi
Sinop Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Sinop-Türkiye.
Elmek: ergunergunacar@gmail.com
ORCID: 0000-0002-8771-0683

Giriş

Zarf-fiiller, cümlede fiillerin zarf olarak kullanımlarını sağlayan ve içinde pek çok işlevi barındıran dil yapılarıdır. Türkçede zarf-fiiller eski dönemlerden günümüze yapıcı pek çok değişikliğe uğramıştır. Bu yapılar işlev olarak bazen yeni özellikler kazanırken bazen de mevcut işlev özelliklerini kaybetmiştir. Çalışmamızda Kastamonu ve Yöresi Ağızlarında (KYA) zengin bir çeşitliliğe sahip olan zarf-fiillerin tasnifi ve işlevsel özelliklerini ele alacağız. Buna göre KYA'da kullanılan zarf-fiilleri iki başlık altında sınıflandırdık:

1. Asıl Zarf-Fiiller
2. Birleşik Zarf-Fiiller

Tasnifleri oluşturan yapılara baktığımızda KYA'da eklerden genişleyerek oluşmuş zarf-fiiller oldukça dikkat çekicidir. Bu genişlemenin sebebi vurguyla ilgilidir. Çünkü zarf-fiilin geldiği fiiller zarflaşır. Zarflar da cümlede vurguyu üzerine çeken yapılardır. Onların bu özellikleri zaman zaman yapılarını etkilemiş ve küçültme, belirtme, pekiştirme anlamı katan ilave hecelerle (apaçık<ap-açık, masmavi<masmavi); ek ve edatlarla (yavaşçacık<yavaşça-cık, ancak<ança-ok) yapıları genişlemiştir. Bu genişleme ölçünlü dile göre ağızlarda daha yaygındır. Genişlemenin en yoğun olduğu ekler ise zarf-fiil ekleri olmuştur (Karahana, 2011:345).

Çalışmamızı 2011 yılında Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde hazırlamış olduğumuz "Kastamonu ve Yöresi Ağızları" adlı doktora tezimizden faydalanarak hazırladık. Buna göre tezimizden aldığımız örneklerin sonuna parantez içinde önce sayfa numarasını, sonra roma rakamıyla metin numarasını en son olarak da satır numarasını verdik.

Zarf-Fiiller

1. Asıl Zarf-Fiiller

1.1. {-y)Xp; -(y)Xb; -(y)XP}

KYA'da sık görülen bir zarf-fiil ekidir. Bağlı olduğu esas fiildeki hareketten biraz önce gerçekleşmiş olan hareketi karşılar ve iki fiili birleştirerek peş peşe aynı şekil yapısındaki kiplerin tekrarını önler. Ayrıca esas fiildeki bir eylemin sürekli olarak veya art arda tekrarlanarak gerçekleşmesi bu zarf-fiil ekinin peş peşe tekrarı ile karşılanır (Korkmaz, 2003:999-1002).

Fonetik olarak ek ünlüsü dudak benzeşmesine bağlı düz ya da yuvarlak olabilir. Sondaki /-p/ ünsüzü ise ekten sonra gelen sözcüğün ilk sesine bağlı tonlulaşabilmektedir. Buna göre ekin ardından gelen sözcüğün ilk sesi dudak ünsüzü ise gerileyici benzeşme yoluyla /-p/ sesini tonlulaştırır. Yine tonlulaşan sesin ardından gelen sözcüğün ilk sesi ünlü ise bu sefer de ulamadan dolayı sert ünsüz tonlulaşır:

içine çomak göyup çarşaf içine ad gibi yaparmış (717/XCII/56), onun üsdüne göyub onda gızardıyoız (482/XLII/13), hidrellezde iki gardaş garşulaşuP birbirlerine selâm vörümüş (623/LXX/70), onun içine kıl atıP büle yumcuğluyalar_ımuş (578/LXII/70), böle mağarayı atacēsıñ delüne açıb ayānan basıp basıp (854/CXXVII/13), sacıya ekmek büşürüp göyyosuy (521/XLIX/46).

1.1.1. {-(y)Xb} zarf-fiil eki ile oluşan birleşik (tasvirî) fiiller

{-(y)Xb} zarf-fiili; kendisi ile bağlı olduğu esas fiil arasında hareket ve zaman yakınlığıyla eylemce kaynaşmış bir tasviri fiil niteliği kazanır. Bu birleşmedeki asıl anlam zarf-fiile kayar. Yardımcı fiil yerine esas fiil, zarf-fiil tasvir eden bir özellik kazanır (Korkmaz, 2003:1002). KYA'da bu şekilde oluşan yapılar süreklilik ve tezlik ifade etmektedir:

1.1.1.1. {-(X)p} ver-

Ölçünlü dildeki karşılığı {-A ver-} olan bu yapı tezlik bildirmektedir:

ondan sō kesip veriyosuy tabaqlarına (893/CXXXIX/10).

1.1.1.2. {-(X)p} geç-

Süreklilik bildirmektedir:

biz de ğıyısından öteberi gelip geçiyoz yolca (493/XLIII/25).

1.1.1.3. {-(X)p/b} gel-

Ekin son sesinde tonlu örneklerle karşılaştığımız bu yapı süreklilik ifade etmektedir:

İsanların başından dōrun oraya atıp geliyoz (652/LXXVI/5), *bi ĩcūk bi ğırıp geliye* (872/CXXXII/167), *bi ineim va bi daniyna onnarı ğūdiip geliyon* (954/CLIV/98), *ondan sōna ğızı bırağb gelüler ĩdi* (404/XVI/5).

1.1.1.4. {-(X)p/b} git-

Süreklilik ifade etmektedir:

on beş ğūn durup gitcek (779/CX/41), *yāni hābsi birleşib gidiyala* (428/XXVII/28).

1.1.1.5. {-(X)p/b} dur-

Eski Anadolu Türkçesinde ve bazı Anadolu ağızlarında öğrenilen geçmiş zaman anlamıyla da karşılaştığımız bu yapı KYA'da yalnızca süreklilik ifade etmektedir:

iysisimi ōle işde yanlarında idāre edib duruyon (867/CXXXII/64), *ūraşıp duruyoS* (683/LXXXV/8), *sūd satıp duruyoz* (387/XI/2), *siz benim arĥamda ne dolaşıb duruyonuz dedim* (577/LXII/55).

1.1.1.6. {-(X)p} yat-

Süreklilik ifade etmektedir:

sōna serğūye serip yaturla (474/XXXVII/18).

1.1.1.7. {-(X)p} goy-

Tezlik ifade etmektedir:

sacıya ekmek büşürüp ğoyyosuy (522/XLIX/46).

1.2. {-(y)U; -(y)I; -(y)A/-y}

İşlevi ve kullanımı bakımından birbirinden farklı olmayan bu zarf-fiil ekleri (Ercilasun: 1984:182; Kılıcoğlu, 1954:515) Oğuz lehçelerinde daha çok birleşik fiiller ve ikilemeler kurmuştur. Bu ekler ayrıca fiillerle kalıplaşarak edat da oluşturmaktadır.

KYA'da çoğunlukla tekrarlı ve birleşik fiillere gelen bu zarf-fiiler Eski Türkçedeki tarz ve bağlama işleviyle de kullanılmaktadır. Ekin düz ünlü şekli bütün ağız yörelerinde görülürken, dar ünlü şekli ise yalnızca II. ve III. ağız yöresinde görülmektedir:

kópek burdan davşanı alu (alıp) gidēdi (463/XXXV/72), kim yeñerse o hevleyi çöreği alu (alıp) gidēdi (960/CLVXXX/5), orānan bi yīna dolduruduk, alu (alıp) gelüdü (732/XCVI/74), ğoca masa tāta ğurallar_ıdı şule. dolayı (dolanarak) oturlar_ıdı onā (968/CLXII/3), sen o zaman bizi ğöre (görüp) de bunnarı çekseydiñ (708/XCI/79), annemi çuvala ğoya (koyup) da getürüñ, diyomuş gelin (755/CIII/38), sen dideyi ala (alıp) da geleydiñ ben sā ānadudum (703/XC/25), ben onnarı şöle bi hizāya ğoya (koyup) da sen beni ğameraya alsaydıñ ğüzel oludu. (843/CXXIII/34).

Birleşik fiillerdeki kullanımı:

böle vura vura çevürü çevürü böle doğurdum (749/CI/107), ırđalayı ırđalayı ğolum şişdi (688/LXXXVI/84), içine onu sallayı sallayı onuñ içinde uyudu (727/XCV/116), çocuklarımı sırtımda daşayı daşayı böyütdüm buralarda (751/CII/11), o ğaynay ğaynayı bekmez oludu (725/XCV/63), böle apışa apışa gidiyon ben (669/LXXX/52), kelleleriñ üzerine gele gele gidiya (707/XCI/60), böyle ğoca harman içlerinde döne döne altına piriç yulağalıyo (707/XCI/61), unu ğolla oklāc_man ğaruşdura ğaruşdura vağdı gelince ğari çığarula (758/CV/8).

1.2.1. {-(y)U; -(y)I; -(y)A/-y} zarf-fiil eki ile oluşan birleşik (tasvirî) fiiller

Düz ve dar ünlülü zarf-fiil eklerine yardımcı fiilin getirilmesiyle oluşturulan bu yapılar; süreklilik, tezlik ve yaklaşma işlevleriyle kullanılmaktadır.

1.2.1.1. {-A} bil/bül(me)-

Bu yapıdaki zarf-fiiler muktedir olma/olmama ve bildirme işleviyle kullanılır:

ırnayadan ğidebilse bu yanna bi ĩsan olub da (671/LXXXII/4), şindi böle kim ğazanabülüse kim yeñebülüse bi tarafını ibisini kestürüdüğ, bişütdürüdüğ (397/XIV/64), onnar_man ğalkardı ğoltuğ dayaklar_man yöriyebildi anca (870/CXXXII/125), oña da ğidemedim (779/CX/45), batdı aşā çıkaramadıla (525/L/30).

Osmanlı Türkçesinden itibaren görmeye başladığımız asıl fiile olumsuzluk ekinin geldiği şekli de tespit edilmiştir:

hava sıklat yağbülü de yāmayabülü de (975/CLXIV/63).

1.2.1.2. {-I; -A} ver-/var-/vir-/vey-/viy-/vör-; ve-/va-/vi-

Tezlik işlevinde kullanılan bu yapının yardımcı fiili çeşitli ses değişimlerine uğramıştır. Yardımcı fiilin ortadaki ünlüsü bazı yörelerde e/i nöbetleşmesiyle değişebilirken bazı yörelerde de /v-/ dudak sesinin tesiriyle yuvarlaklaşabilmektedir.

Ayrıca düz ünlülü biçimler genelde ölçünlü dilin aksine ünlü uyumuna girmektedir. Sondaki /-r/ sesi ise yapısından dolayı bazen düşmüş bazen de akıcılaşarak /-y/ sesine dönüşmüştür:

sana kitabı ğalemi kim alıverecek? (810/CXV/41), *îne sarıyala yoğordan aşā ğoyveriyala* (428/XXVII/41), *o ĩsana güç yetüremedim, suliyvarmadı ni yapıyın* (663/LXXIX/38), *bubam hayvanıynan bi yere iletivirüdü* (756/CIII/47), *altından toprak ğaçıveymiş* (560/LVII/39), *gelenne bunnara mı ğonişiviya onna tosyā'dan geliya!* (696/LXXXVIII/78), *bezir yarından yumurta büşürvörüdü* (500/XLV/55), *ğışmayı iktiyalla sōleyvörüdü* (391/XII/25), *bu hūriye abla da danaları, sıları salıvamış damdan* (575/LXII/12), *ne ānadıviyin bi şı olmayıncalağ be!* (703/XC/41), *tam çeltük zamānı gelıviyeydiğ* (709/XCI/108), *ben saña diyvıyin* (693/LXXXVIII/6), *benim bu bacakla dutmayvemış* (802/CXIV/136).

1.2.1.3. {-A} dur-

Süreklilik işleviyle kullanılır:

siz oraya gideduruğ (MDD), *ğız sen onu yapadur, ben saña yetüşürün* (MDD).

1.2.1.4. {-A} ğo-

Tezlik işleviyle kullanılır:

ben seni işiğden alağomāyın (445/XXX/141), *tamam o gideğosun yetüşürün ben dedim* (616/LXIX/151), *fotōraflarım vā saña ğöstereyin. şurī ğetiřeğō, ğatıyan ğızman* (484/XLII/69).

1.2.1.5. {-A} gel-

Süreklilik işleviyle kullanılır:

bahçelerde gezegeldim, ince boncuğ dizegeldim, iki gözüm hanım aPla, arzuladım size geldim (485/XLII/91).

1.2.1.6. {-U;-I; -A} ğal-

Süreklilik işleviyle kullanılır:

valā uşaklā hemen çocuk bi dağğada ğürpüden uyuyagağaludu (731/XCVI/56), *būday gibi bōle eileğalıyo* (707/XCI/48), *bağsaña bu şışeğalasıla bi şey yemiyala* (619/LXIX/212), *bize bağığalu sanduğ* (619/CI/4), *sıva sepince yapuşağalu duvara* (381/VII/16), *merkebi dut yoğoru ğaldu ğağmaz, devrüleğalası* (386/X/12).

1.2.1.7. {-A} git-

Süreklilik işleviyle kullanılır:

ğasdamonı'ya eğiden arabacı bizi dōru alagitdi ğarabük'e (619/CXIV/145).

1.2.1.8. {-A} yaz-

Yaklaşma işleviyle kullanılır:

bişürecimiz zaman onu ğazınayı ıslarız, sererüz yālusı yaparuz. onu paslaflaruz, onu döşeyarız (502/XLVI/16).

1.3. {-(y)ArAk; -(y)AlAk; -yIAk}

Cümle içinde asıl fiilin gösterdiği hareketle eş zamanlı yapılan başka bir hareketi bildiren zarf-fiillerdir (Korkmaz, 2003:994). KYA'da, ek bünyesinde /-r-/>/-l-/ akıcılılaşması oldukça yaygındır. Ayrıca ünlüyle biten fiillere geldiğinde ekin ön ünlüsü düşmektedir:

beygirlere ğıpraç vurarak seyüddürülü (592/LXVII/81), bõle el çırparağ bóyle perdah yaparağ kim kimi yenerse bahşüşü alu (696/LXXXVIII/88), ecúğ gezerek gel (753/CII/46), baña deye ki yöriyerek geldiñ ev õüne deyi (723/XCV/10), davul zurnaynan şey edelek gelini õlan tarafına getiriyolardı (698/LXXXIX/8), ilk olalağ helve tovosunu ğoruz (520/XLIX/1), yöriyelek oriya gitdim (399/XIV/98), bu malları burdan ārı gelip bullara birağalağ gelüdüğ ğasdamonu'ya (427/XXVII/15), ezen okuylağ ğulāni çārve adını adıynan (629/LXXI/301).

1.3.1. {-(y)ArAkdAn; -(y)AlAkdAn}

{-(y)ArAk} zarf-fiil ekine {+dAn} ayrılma ekinin gelmesiyle oluşmuştur. Ayrılma eki zarf-fiildeki kılış tarzını daha güçlendirmiştir (Korkmaz, 2003: 994). KYA'da III. ağız yöresinde görülür:

eviñ õüne ğız ğorsün deyelekden orda ğorúyosuñ ilk defa yā! (827/CXIX/96), ay çocüm deyelekden gelin hemen çırpınıya gidiya (903/CXLI/151), bacelede de zebze olalağdan bũle cacuğ yapıyosuñ (512/XLVIII/56), sarmaşuğ ācını alular bunu okuyalağdan duvā edelle (885/CXXXVI/49), kõye vadım iki çif ğatır, iki çif mandası va õle ğoşu olarağdan (407/XVII/34), esgi ĩsanlarıñ çektikleri zahmeti aziyeti ğóz önüne alarağdan şimdiki yaşantıyı ğóz önüne getir (570/LX/92), annem ocük ğavil_etsin deyerekdan iki yaş ğuccük yazdumuş beni (367/I/21), õteberi edene õle deyerekdan uzandı (388/XI/25).

1.4. {-(y)XncA}

Zaman bildiren bu zarf-fiil eki cümledeki asıl fiilin gerçekleşme zamanını/anını kendisinininkine bağlamaktadır. Bu yüzden esas fiil zaman açısından zarf-fiili izlemekte ve ona tabi olmaktadır (Korkmaz: 2003:1005). Şekil ve anlamca yazı dili ile paralellik göstermektedir:

nĩcün ğağdı derseñ orman yasağlayınca ormana ğuymayınca kõy yerinde dönmēya o davar (402/XV/12), ĩneniñ zağ geçince gine başlāya (440/XXX/41), ğobeyni de õran kõparınca ğuruyunca ev üste kõru atallādı (500/XLV/62), büşürince ğozelcecúğ etlerni didēsiñ (838/CXXI/31).

1.4.1. {-(y)XncA} dağ/dek

{-(y)XncA} zarf-fiil üstüne "dağ/dek" (<teg) edatı getirilmiştir. {-incaya} kadar, anlamında sınırlılık bildirme işleviyle kullanılan (Deny, 1941: 976) bu zarf-fiil, KYA'da II. ve III. ağız yöresinde görülür:

ğış çıkınca dağ giderdüğ. ğışı çıkınca dağ gidebüldüñ ğada git (787/CXI/158), şindi sen sofrada ğarınığ doyunca dek yiyiyosuñ (515/XLVIII/127).

1.4.1.1. Tâ (ki)... {-y)XncA} dağ/dek

Yaklaşma eki alan {-XncA} zarf-fiil üstüne “dağ/dek” edatı gelmiştir. II. ve III. ağız yörelerinde görülür:

tâ sap bitince dağ isterseñ o gún sür (780/CXI/18).

1.4.2. {-y)ince} ğada

{-(y)ince} zarf-fiil ekine ğada “kadar” edatı getirilmiştir. Sınırlılık bildirme anlamında kullanılır. Ayrıca etkisi ana cümledeki hareket ile zarf-fiildeki hareket ortaya çıkana kadar devam eder (Tiken, 2004:144). Fazla örneğe sahip değildir:

beri geçince ğada kóy vadu yolun altında (434/XXIX/15).

1.4.3. {-y)XncAk}

Orta Anadolu ağızlarında da yaygın olarak görülen bu zarf-fiil ekinin sondaki {+k} ekini, kuvvetlendirme edatı “ok/ök”ün bir kalıntısı olarak düşünebiliriz (Korkmaz, 1961:13-19; Karahan, 2011:352). II. ve III. ağız yöresinde görülmektedir:

sen ordan çıkınca ne olacañ? (382/VII/27), eñer sen gelince ğızımı gelü sandım (755/CIII/39), çekdim ğafayı, ğafayı buluncağ bayrmaya başladım (409/XVIII/28), böyle büyüyünce eycük yollarduk (885/CXXXVI/46).

1.4.3.1. {-y)XncAk} ğadarın

Yine {-y)XncA} ekinden genişlemiş başka bir zarf-fiil yapısıdır:

çatalgeçid’in düzlüğe enince ğadarın ğıznan şey ediya (611/LXIX/23).

1.4.4. {-y)XncAn}

{-(y)XncA} zarf-fiil ekinin {+n} pekiştiriciyle genişlemiş şeklidir (Karahan, 2011:350-351). III. ağız yöresinde görülür:

orman ğākıncan biz kóye ğakduk (424/XXVI/16), o ocağ bozdu da ben bi yere gidince tallaya gidincen ya bu ocağ béyle deil idi (519/XLVII/212), bağ şindi bacañ buruldu. buruluncan ilyannara ğuyaruz suyu (496/XLIV/67), o argudu dóverüz. dövüncen ğazana ğuyaruz (540/LIV/28).

1.4.4.1. {-ycan}

Olumsuzluk ekinden sonra gelen örneklerde ekin baştaki ünlüsü düşer. Ayrıca olumsuzluk ekinin düz ünlüsü benzeşme ya da /y/ sesinin etkisiyle incelir:

bizim ğarımız doymaz ocağ olmiycan (517/XLVIII/177), on sekizini doldumiycan da ona bi şī olmiyomuş (523/XLIX/75).

1.4.5. {-y)IncAnA}

{+n} ve {+a} pekiştirme ekleriyle genişletilmiştir. {-IncAn} ve {-IncAnA} gibi biçimlerin görülmesi ise ek bünyesindeki /-n/ ve /-a/ eklerinin ayrı unsurlar olduğunu göstermiştir (Karahan, 2011:351). Bu durumu destekler nitelikte Korkmaz, eyince kelimesi üzerinden bir açıklama yaparak, bu sözcüğü eyi-ce-gine şeklinde ayırmış ve {-nA} ekini {-gInA} küçültme ekinden geliştiğini söylemiştir (Korkmaz,1960:174;

Karahan, 2011:351). III. ağız yöresinde sporadik olarak görülen bu zarf-fiil örnekleri şunlardır:

şūra cemil_āgil de ōran gelincene cemil_āya çıkıya deya kına ayāñızı denk alıñ ğızıñızı ğaçuracaķla, deye (651/LXXV/95), bunnan basıncana aızlık açā şōle (654/LXXVII/39), misire gelincene doñuzu kōpek ğūluyomuş (656/LXXVII/65).

1.4.6. {-(y)XncAnAn}

Yine ek yığılmasıyla genişlemiş başka bir zarf-fiil yapısıdır:

viymeyincenen ğız abla baña dedim bi şe veymedile dedim baķ saā viydilē dedim (606/LXVIII/43), ezen okuyuncanan adını çāricisiñ ğulāna varıp da bu ğulāñıñ (638/LXXI/302), oturuncanan ğayrı ölüye (612/LXIX/50), böyle ğayıncanan, dönüncenen ben ay ğitdim deyince hööööö etdi dana (609/LXVIII/99), gelin ğapıñıñ oıne varıncanan atdan iñmez (592/LXVII/85).

1.4.7. {-(y)IncAyA} ğada/ada

Yaklaşma eki almış {-(y)ince} zarf-fiil üstüne *ğada/ada* "kadar" edatı gelmiştir. Ana cümlelerin yüklemine, sınırlılık bildirme göreviyle bağlanır (Tiken, 2004:144). Tespit edilen örnekler şunlardır:

sırası gelinceye ğada bekleyecek (626/LXXI/40), okūzler_inen ürüzger çıkıncıye ğada beklēdūk (495/XLIV/31), ğışın neyin yıarsıñ bi yere büyyünce_ada. haber virinceye_ada bebej belerdūk (757/CIV/11).

1.4.8. {-(y)IncAyAdAn}

{-IncAyA} *kadar*, anlamında zaman bildiren zarf-fiillerdir. Yapısındaki {-dAn} eki *değın* edatının (değın>dein>dēn>den) büzüşüp enkletikleşmesiyle oluşmuştur (Karahan, 2011:353). Daha çok III. ağız yöresinde kullanılır:

höķümetden etfāyele neyin gelinceyeden de kōy yarıldı (749/CI/116), al anasınıñ anañ gelinceyeden idāre ed bunu öleydi (796/CXIV/15).

1.4.9. {-(y)inceden}

{-IncA} zarf-fiiline *değın* edatının enkletikleşmesiyle oluşmuştur:

bōun yanğın diyi telefon idinceden geçen şu evde bi yanğın çıktı (749/CI/116).

1.4.10. {-(y)incedenlik}

Ayrılma eki alan {-y)IncA} ekine {+lik} (<l+ök/ok?) pekiştirme ekleri getirilmiştir. Bu ek yığılması Eski Türkçedeki *negülük*, *nelük* kelimeleriyle; Türkiye Türkçesindeki *üstelik* kelimesindeki eklerle aynı gibi durmaktadır (Karahan, 2011:353). Yalnızca III. ağız yöresinde tespit edilebilmiştir:

ğāri ūle deyincedenlik sen o torba_y_mān kōyleri gez (617/LXIX/161).

1.4.11. {-(y)UyUncA}

Ünsüzle biten fiillere gelen bu yapı için iki yaklaşım öne sürebiliriz. Bunlardan biri ekin Eski Türkçedeki {-gInçA} formuyla ilgi kurup /g/>/y/ sızıcılılaşmasından olmuş olabileceği, diğeri ise anoloji yoluyla ünlüyle biten fiillerden taşınmış olabileceğidir. Yalnızca II. ağız yöresinde görülür:

*çeltük çillendükden sōna ecúk şu ğada **oluyunca** oña bi ilac_atallá* (692/LXXXVII/9), *ondan sōna ğalan çeltük kelliye **duruyunca** ğalan aarma zamanı **oluyunca** suyun keselle* (692/LXXXVII/10).

1.4.12. {-y)ıncalak}

Ek yığılmasıyla gelişen bu yapı için sırasıyla {+l} pekiştireci, {+A} yaklaşma eki ve {+k} (<ok/ök) kuvvetlendirme edatıyla genişlemiştir diyebiliriz. Fakat /r/>/l/ akıcılılaşmasının yaygın görüldüğü KYA'da küçültme/azaltma fonksiyonu taşıyan bir {+rAk} ekini de göz ardı etmemek gerek. Fazla örneğe sahip bir yapı değildir:

*ne ānadıwıyın bi ši **olmayıncalak** be!* (703/XC/41).

1.5. {-X)kA(n)}

kan, -ken, -han: Zaman bildiren bu zarf fiili ölçünlü dilin tersine KYA'da genelde ünlü uyumuna girmiştir. III. ağız yöresinde ek bünyesindeki /k/ fonemi bazen iki ünlü arasında sızıcı /h/ sesine dönüşmüştür:

*soğaklāda gúyoū **gezdüreyken** gúyoū gecesı türkú söylēdi* (370/II/15), *burdan **geçerken** ilk dersini bu şēh musa'dan alıyo* (481/XLI/80), *bahara **çıkakan** geliyala* (648/LXXV/28), *çıkınca bar bar baııyomuşum ayarkan, **uyanukan*** (802/CXIV/153), *üç ayla **girişken** de idiyon* (759/CV/25), *ekmek yapalla üç ayla **girişken*** (759/CV/24), *umbalıñ ortasından nağrı **gidiyoşken** at sürüyomuş* (717/XCII/51), *su ğaynıcağ onu **ğaynāhan** ataruz içine. **ğaynarhan** tek tek ataruz. **ğatlarhan** peynir ğuyaruz içine. tencirede su **ğaynarhan** üsd_üsd_üsd_üsd_ğuyacañ onu ğaruşduracañ habire* (766/CVII/27), *biz böyle içinde **oturuhan** zabālayın bize misāfir geldiydi* (929/CXLVIII/38).

-ka, -ke, -ge: Ekin kalın ünlü biçimi yalnız III. ağız yöresinde görülür. Ayrıca II. ağız yöresinde baştaki /k/ sesinin tonlulaştığı örnekler de vardır. Ekin yapısı hakkında ise ilk akla gelen son seste bir /-n/ düşmesidir. Fakat yörede ekin genişlemiş biçimlerinin bulunması bu düşünceye şüpheyle bakmamıza sebep olmuştur. Belkide bu yapı {+n} pekiştirme ekiyle genişlemiş {-ken} ekinin eski bir şeklidir (Karahana, 2011:354). Tespit ettiğimiz örnekler şunlardır:

*ğazete **okuyke** ya şunja müsāde et, ben de baııyın bilete dedim hani* (452/XXXII/55), *ondan sona bi de gelin almiya da **gidişke** eveliniñ bürgú giyēlēdin* (706/XCI/30), *sobī fiān **oynāka** böyle beş gişi dey mi* (484/XLII/54), *ğadunla ğına **yapışge** evde erkekle de burda simsim oynallar_ıdı* (740/XCIX/19).

1.5.1. {-kAndAn}

Bu zarf-fiil bazen {-dığı} gibi ve {-r}...{-mAz} anlamında kullanılırken bazen de anlamı kuvvetlendirme göreviyle kullanılmıştır:

çekmeceye **atakindan** anahtarı buluya (767/CVII/154), ikisi de cihaz sandū **üzerindeykenden** üzerine bi halı örtellerdinne (705/XCI/4).

1.5.2. {-kAnA; -hana; -gene}

Anadolu ağızlarında yaygın olan bu yapı {+A} pekiştirme ekiyle (bkz. {-y)incalak}) genişletilmiştir. Ekin ünlü uyumuna giren biçimleriyle ilk sesteki sızıcılaşmış ve tonlulaşmış biçimleri görülmektedir:

yousa gidekene evden būran hamur ğızartuduk (499/XLV/24), *dizimiñ ārsı geşdi de ğayrın tam şu conum gidekene ārya* (605/LXVIII/17), *onu gelin aluķana daķıyala* (628/LXXI/79), *ğızı satāķana ūlan kōyü verü* (629/LXXI/103), *herkes orī başına gidēdi de būle aķāķhana bahādı* (647/LXXV/14), *ğüleş idenle bōle dönüşgene yāni bōle el çırparak bōyle perdah yaparak kim kimi yenerse bahşüşü alu* (696/LXXXVIII/87), *ħani dūveni sürüşgene şiy iderdük ye yuvallaş sürüşge dutarduk* (740/XCIX/39), *beşī ebeler ırğalayışgene söylellerdin* (753/CII/42).

1.5.3. {-kAnAn}

{+A} ve {+n} pekiştirme ekleriyle genişlemiş zarf-fiillerdir (Karahān, 2001:356). III. ağız yöresinde görülür:

şōle yepere yepere saca ğorķanan o beyūķ emne geldi ōran bi ğirtıl aldı o eyūliukenen şurasına kuru soķdu (650/LXXV/76), *gelin oynākenen ğayınna edirafa būday saçar* (593/LXVII/93).

1.5.4. {-kenez}

Bu yapı {+A} (bkz. {-y)incalak}) ve {+z} pekiştireçleri ile genişletilmiştir (Karahān, 2001:355). II. ağız yöresinde görülür:

diyerkenez om-om beş sene oldu (753/CII/57), *bizim burda olu. efendi dā benim om beş yirmi yaşımdaykenez bu ovadan ōle sular çıkardı ki buñar* (753/CII/52).

1.6. {-mAdAn}

Zaman ve tarz bildiren zarf-fiillerdir. KYA'da tespit edilen örneklerden bazıları şunlardır:

yanmadan ğızarıyo ğipğirmuzu oluyo (709/XCI/97), *ğayınta ğalkmadan ğataşını yaķardım ben* (782/CXI/56), *dā ğontrolü bitmeden ōlan bi gece ataşlanmış* (948/CLIII/123), *kirezle bile hep yinmeden ğaldı oul* (973/CLXIV/12).

1.6.1. {-mAdAn} önce

{-mAdAn} zarf-fiil ekine önce edatı getirilerek yapılan bu yapı cümlelerin yüklemine zamanda öncelik anlamı katmıştır:

çaķmānan yaķ bunu bōle edincek yımşar ğaymadan önce sür (977/CLXV/31).

1.6.2. {-mAdAncA}

{+cA} eşitlik ekiyle genişleyen bu yapı, asıl fiilin gerçekleşme zamanını veya anını kendisinin gerçekleşme zamanı veya anına bağlamaktadır. III. ağız yöresinde görülür:

şurî harmana gôtürriyan burda yediriyan òran temelni gazdıla havacuk **bozmadanca** hele bu iskeletini yapıdıla (517/XLVIII/162), elli ikisini **almadanca** gayıntama göre filenkese vârun diye (644/LXXIII/23), onunkundun bi dâne yemeden başdan ortan gaynımınkından geçiyala bütümüşlê de onunkunu hiç **yemedence** at yanını benimkine sıçıryala. hepce hasır etmişle (511/XLVIII/41), **sötmedence** şurda otu (MDD).

1.7. {-AIX}

İşlevsel olarak ölçünlü dille paralellik gösteren bu zarf-fiil eki dudak uyumuna da girmektedir:

sen_inen yar **olalı** hâlimi bileyin mi (543/LIV/121), kaç senedü ben gelin **olalı** äkmekçüyüz biz (761/CVI/38), adam **öleli** om beş sene oluye kimse bakamiye (524/L/8), bu kôy buraya **inelı** va ya! (687/LXXXVI/60), duzlu ayran işdim zaba_ **olalu** bi de sarımsak yedim bēkim gohar āzımda (628/CXLVIII/18).

2. Birleşik Zarf-Fiiller

Aslen zarf-fiil eki olmayan eklerin üzerlerine birtakım ek ya da edatlar olarak fiillere kurallı ve düzenli olarak ulanıp geçici zarf oluşturan yapılara birleşik zarf-fiil denir (Gülsevin, 2001:127). Türkçenin anlatım zenginliği ve anlam genişliğini gösteren bu yapılar; bir yandan çeşitli yapım eklerinin, bir yandan da bir sınıftan başka bir sınıfa geçebilme olanaklarının imkânıyla zarf-fiil oluşumlarında, birbirinden farklı, birbirine zıt veya bazı işlev ve anlam incelikleriyle birbirini destekleyen yapıları ortaya çıkarmıştır (Korkmaz, 2003:1020). Türkçede birleşik zarf-fiil yapısını üç ana grupta toplayabiliriz. Bunlar; çekimli fiil ve çekim edatlarıyla, isim-fiil ve sıfat-fiil eklerinin yaklaşma, bulunma, ayrılma, vasıta, eşitlik gibi hâl ekleriyle genişleyip kullanılmasıyla ve bağlama edatlarının çekimli bir fiille birlikte kullanılmasıyla oluşan birleşik zarf-fiil yapılarıdır. Çalışmamızda bulduğumuz örneklerden hareketle sıfat-fiil ve zarf-fiil eklerinden genişlemiş birleşik zarf-fiilleri inceledik.

2.1. Sıfat-fiil eklerinden genişlemiş birleşik zarf-fiiller

2.1.1. {-AsI} tabanlı birleşik zarf-fiiller

2.1.1.1. {-AsIyA}

{-AsI} sıfat-fiil eki üzerine {+A} yaklaşma ekini alarak genişlemiştir. {-AnA} kadar anlamında zarf-fiiller yapan bu ek II. ve III. ağız yöresinde görülür:

būday sapları saman **olasıya** sürerüz (761/CVI/21), **çalasıya** binēseñ onun şeyi gider doğmadan (977/CLXV/33), hayvan **pisleyesiye** hemen süpürüsün kemiresini altını pislîni (372/III/14), o **gelesiye** o boynuna çuFalı dakıyoñ (458/XXXIV/13), orta **bitesiye** ortadan òretmen oğulu vardı (983/CLXVIII/18).

2.1.1.2. {-AsIyAdA(n)}

{-AnA} kadar anlamındaki bu birleşik-zarf fiiller {+A} ve {+dA(n)} ekleriyle genişletilmiştir. Yapısındaki {+dA(n)} eki *değın* edatının (*değın>dein>dên>den>de*) büzüşüp enkleikleşmesiyle oluşmuştur. Ünlü uyumuna giren bu ek II. ağız yöresinde görülür:

onun üzerine *kóçē yjar* harmanlara böyle üstü üsdüne *dizē dizēdúk* onun arkası, piricin arkası *gelesiyede* dizelle (707/XCI/55), bunun suyu *gelesiyeden* bu çay devamlı bu zamannarı *aħar* durur (753/CII/50).

2.1.2. {-DXk} tabanlı birleşik zarf-fiiller

2.1.2.1. {-dXkCA}

Yapısal olarak {-DXk} sıfat-fiil ve {+CA} eşitlik ekinin birleşmesiyle oluşmuştur. Asıl fiildeki hareketin süresini kendisindeki hareketin süresiyle denkleştiren ve {-dığ} *sürece* anlamında zamanda devamlılık, süreklilik ve tekrarlı oluşlar gösteren zarf-fiillerdir (Kormaz, 2003:1023). KYA'da oldukça yaygın olarak görülür:

susadıķca ver āzına gerdanı gelin (370/II/20), bu ğız bā *saruvıdıkçe soruvıdıkçe* ben ğorkaladım (686/LXXXVI/40), onun üsdüne bēle *akıtduķca* buz gibi suyu ğümüş gibi oluya (433/XXVIII/68), adama bak yirmi iki sene evveliden beri ğontrola *vaduķca* aşādan aççıdan yemek ğótúttürüdü bize (801/CXIV/118), bu şimdi sert emme sıcağı *ğórdúķçe* yımşar (977/CLXV/31), uşayın altını *pekledúķce* onnarı yıħardúķ (549/LVI/11), ğoyulaşıya tabī *endúķçe* ğoyulaşıya (893/CXXXIX/19).

2.1.2.2. {-dúķceleyin}

{-ce} eşitlik ve {-leyin} zarfıyla genişlemiştir. {-r}...{-mAz} gibi zaman ve çabukluk bildiren zarf-fiillerdir (Karahan, 2011:361). III. ağız yöresinde görülür:

seniñ dedúķceleyin bu işiñ sonu *ķótü* (590/LXVII/22).

2.1.2.3. {-dúķCAN}

Tekerrür bildiren bu zarf-fiil, eşitlik eki {-cA} ve pekiştirme eki {+n} ile genişlemiştir (Karahan, 2011:360). III. ağız yöresinde görülür:

dīrennen esger ğeldúķçen atāduķ (643/LXXIII/6), vay benim emeklerim emeklerim *dedúķçen* sızlıye *ķúreklerim* (659/LXXVIII/48), şimdi *inceldi*, tabī *inceldúķçen* herkese birē *tabaķ ğöyasañ* (666/LXXVI/101), bōle bu ğada *yerişúduķ* o *ğoparduķçan* onu ışık *dutuvörüdü* (829/CXIX/155).

2.1.2.4. {-dUkcAn} sōna

{-dUkcA} zarf-fiilinden sonra {+n} pekiştireç morfemiyle genişlemiş ardından *sōna* "sonra" edatıyla birleşmiştir. Zamanda sonralık anlamı taşıyan bu birleşik zarf-fiil yapısı I. ve II. ağız yöresinde görülür:

sudan çıkaduķçan sōna da iki üç ğún su virüz oña *aķşam zabah* (715/XCII/17), *ayıķladuķçan sōna* iki üç ğún sōna böyle *yışermiye başlar* (716/XCII/21), *bubam* da beni *evlendúķçen sōna* öldü (878/CXXXIII/17), meselā *pirişlendúķçen sōna* da *tutuyosuy* şeyden *yımırtayna barāber yımırtalı yapıyosuy* (879/CXXXIII/22).

2.1.2.5. {-dúķcēn} keri

{-dúķcēn} (bkz. {-dúķCAN}) ekine *keri* (<ET.kerü/kirü) edatıyla bağlanan bu zarf-fiil, fiile zamanda sonralık anlamı katmıştır:

biraz düzlendúķcēn keri (579/LXIII/10).

2.1.2.6. {-dXk+ie+(n)A}

Sıfat-fiil eki üzerine iyelik ve yaklaşma eklerinin gelmesiyle oluşmuş birleşik zarf-fiillerdir. İyelik eki şahsa göre değişmektedir:

şeker hastası *oldūma* soğuk şey dokunuya (904/CXLI/165), *olabüldūme* bayrdım (772/CVII/172), *çıkđūma* da gayıl olmiya irahmet olası (611/LXIX/37), büşük *oldūna* çamlarıñ çürüklerni ekerdük büşüklere (752/CII/20).

2.1.2.7. {-dXk+ie+(n)dA}

Sıfat-fiil eki üzerine iyelik ve bulunma eklerinin gelmesiyle oluşmuş birleşik zarf-fiillerdir:

hayvanları dāda beklediylər mi salaşda mısır fılān *bekledüinde* (811/CXV/68), araba *çekđūmüzde* tozu olu (777/CX/2), çok fakir idim ben. buña *nişanlandūmda* bi ikindün okulu *çıkđı* (777/CX/44), dört aylık da ölüm vardı *düşđūnde* yāni üç uşak vardı (856/CXXXII/18).

2.1.2.8. {-dXk+ie+(n)dAn}

Sıfat-fiil eki üzerine iyelik ve ayrılma eklerinin gelmesiyle oluşmuş birleşik zarf-fiillerdir:

bi māle büyük *oldūndan* örüsger erişemēya oralara (403/XV/23), buynuzu benden *ayurdūndan* pār górdüm (576/LXII/32), doñuzla *çatđūndan* o dikilmeye (608/LXVIII/82), zemferide kesilen aac çok dayanıklı olu. su *yörüyemedūnden* besve (622/LXX/57), zor bizim āsgiden zor deñ emme aluşğun *oldūmuzdan* bize zar etmēyodu (761/CVI/33), ekmeñ, datlu deyi onu uşak āzına soquvördük. biz bi yere *gitmedūmüzden* bi şey *görmedūmüzden* (760/CVI/7).

2.1.2.9. {-dUkdAn} kerı/kēri/kiri/keyri

{-dUk} sıfat-fiiline {+dAn} ayrılma ekinden sonra *kerı/kēri/kiri/keyri* (<ET.kerü/kirü) edatıyla bağlanan ve fiile zamanda sonralık anlamı katan zarf-fiillerdir:

yoyrdukdan kerı bi daha haş iderüz (752/CII/30), óküzleri *goşdukdan kiri* giderüz tallaya (532/LIII/18), ondan sōna onu öle *etđūkten kerı* çocū belersin (935/CLI/10), *çókerđūkten kēri* o dibine oturunca buez de torbalara guyarduk (762/CVI/44), *aardukdan keyri* gece galğarduk garannukda üşde dördte (478/XLI/9).

2.1.2.10. {-dUkdAn} sona/sōra/sōna/sūra

{-dUkdAn} ekine *sona/sōra/sōna/sūra* "sonra" edatıyla bağlanan ve ana fiile zamanda sonralık anlamı katan zarf-fiillerdir:

irendeyi *çekđūkten sōra* biraz yā gıy. (873/CXXXII/212), bu *evlendūkten sona* ekinlerim galdı tallada (608/LXVIII/77), o *górdūkten sōna* beyenülēse eyer o gıza dúnúrlük yollallādı (371/II/21), *döndūkten sūra* orı bahşışını atā (521/XLIX/19), *dūñ oldūkdan sōra* (808/CXV/2).

2.1.2.11. {-dXk+ie+lan}

Sıfat-fiil üzerine iyelik ve vasıta eki getirilerek yapılan bu zarf-fiil, {-r}...{-mAz} ve {-dığı} gibi tezlilik anlamında kullanılır:

*demin su bakraçlarını **aldıylan** gitdi* (648/LXXXV/21).

2.1.2.12. {-dũ} göca

Hece kaynaşmasıyla birleşen {-dũk} sıfat-fiil ve {+ü} iyelik eki üstüne *göca* "koca" miktar zarfının gelmesiyle oluşmuştur:

*yāni bunu sırtına aldıñ mı elinđen **geldũ göca** emek verecēsiñ* (445/XXX/138), *seniñ sırtıñ attũ zaman ğardeşim sen elinđen **geldũ göca** temdin emek verecēsiñ* (445/XXX/148).

2.1.2.13. {-dũ+ie} ğadanı

{-dũk} sıfat-fiil ve {+(ú)m} iyelik ekinin kaynaştığı ek üstüne {+n} pekiştireçli *ğadanı* "kadar" edatının ulanmasıyla oluşmuştur:

*acaba deyon **hatıllayabiıldũm ğadanı** yassam ne ğadar bi kitaba sīdirabiıldürün* (419/XXV/2).

2.1.2.14. {-dũ} gibi

Hece kaynaşmasıyla birleşen {-dũk} sıfat-fiil ve {+ü} iyelik eki üstüne *gibi* edatının gelmesiyle oluşmuştur. Eş zamanlılık bildiren bu zarf-fiil yapısı III. ağız yöresinde görülür:

*bu uşak **giddũ gibi** gelü* (445/XXX/143), *şindi bubama şūra bağ geşdi bubam **öldũ gibi*** (562/LVII/81), *óvey anam beni **beyendũ gibi** vur Allah vur, sıkmuğla* (857/CXXVII/36).

2.1.2.15. {-dũ+ie} zaman

Hece kaynaşmasıyla birleşen {-dũk} sıfat-fiil ve {+ü} iyelik eki üstüne *zaman* sözcüğünün gelmesiyle oluşmuştur. Cümlede {-r}...{-mAz} ve {(y)IncA} anlamında kullanılır:

*bu gözleri oluya ye toprā **girdũ zaman** çil atar* (352/XIII/17), *sırğatçıla **geldũ zaman** veremeyen vatandaş...* (426/XXVI/45), *o **geldũ zaman** basdun, ğoltuğ dayakları vermişler_idi* (870/CXXXII/122).

2.1.3. {-An} tabanlı birleşik zarf-fiiller

2.1.3.1. {-AnA} ğada/ğadar/ğadara/ğadarı

{+A} yaklaşma eki alan sıfat-fiil üstüne *ğada/ğadar/ğadara/ğadarı* "kadar" edatının çeşitli varyantları gelmiştir. Sınırlama anlamı katan bu zarf-fiil yapısı I. ve III. ağız yöresinde görülür:

*yol yürüymiyon anca merdimana enip **çıkana ğada** soluğum túkeniye* (654/LXXII/21), *salatılydı, biberiydi her yerişen şeyi banyasına **varana ğadar** ekiyoz*

(572/CLXIII/44), *ğuşā dersen başladı bütürene ğada bitüdü ğuşā* (860/CXXX/16), *ġānımız doyruruna ğadarı harman ġızādı* (643/LXXIII/3), *ezilene ğadara harmanda dönerüs* (498/XLV/6), *ġidene ğadar ay ölüm ġayrı yetmiş altı, yetmiş yedi yaşında adamıy ġayrik ahır teskiresi ġayrı bahāne* (872/CXXXII/168).

2.1.3.2. {-AnAdAn}

{+A} yaklaşma eki alan sıfat-fiil üstüne *deġin* edatının büzüşüp enkletikleşmesiyle genişlemiştir. III. ağız yöresinde yalnızca bir yerde tespit edilebilmiştir:

oġula ġidēdük ümme yāni alıcı ġözüyle öle bi şey yok dūünümüz olanadan bilen dūünümüz (826/CXIX/84).

2.1.4. {-mAz} tabanlı birleşik zarf-fiiller

2.1.4.1. {-mazlayın}

{-mAz} sıfat-fiili ile {+layın} zarf ekinin birleşmesiyle oluşmuştur. Anlam bakımından asıl fiildeki hareketin zarf-fiilin gösterdiği hareketten daha önce olduğunu gösterir. II. ağız yöresinde görülür:

eliñi yakmazlayın bebeñ altına ġorduġ. bebeñ şöle iki taraflu şöle ġómerdüġ (716/XCII/33).

2.1.4.2. {-mAzdAn} önce

Ayrılma eki almış {-mAz} sıfat-fiili üstüne *önce* edatı gelmiştir. Ölçünlü dilde de gördüğümüz bu birleşik yapı öncelik bildiren olumsuz zarf-fiiller yapar:

o ġarı ġocaya ġitmezden önce devamlu ninesiniñ yanında dñemiş bunnarı (624/LXX/97), *ısdambul'da çalışmazdan önce kóyde şır ġútdüm* (MDD).

2.1.5. {-mIş} tabanlı birleşik zarf-fiiller

2.1.5.1. {-mişleyin}

{-mIş} sıfat-fiil üstüne {-leyin} zarfının gelmesiyle oluşmuştur. {(y)ince} anlamında kullanılan zarf-fiil yapısıdır:

hem mayneye hem de bizim hısum akraba var ġitmişleyin onnarı da ġörüüyün dedim (743/C/3).

2.1.5.2. {-miş} gibi

{-miş} sıfat-fiil ile *gibi* edatının birleşmesiyle oluşmuştur. Tarz bildirme anlamıyla zarf-fiiller yapar:

tezikmiş gibi bu nereye gider ki acele acele (479/XLI/36), *aynı icāre veymiş gibi hani* (606/LXVIII/38).

2.1.6. {-(y)AcAk} tabanlı birleşik zarf-fiiller

2.1.6.1. {-(y)AcAk} ġada/ġadar

{-(y)AcAk} sıfat-fiil eki ve *ğada/ğadar* "kadar" edatının birleşmesiyle oluşmuştur. Derece ve ölçü anlamı bildiren zarf-fiillerdir:

uzakdaki dosda yerisecek ğada yakındaki düşman ataşdan alu adamı (649/LXXV/49), *okudacak ğadarın şunu Allah sağlığını viysin* (618/LXIX/201), *tallaya gidecek ğadar onnari ğúdedúĵ* (636/LXXI/252).

2.1.6.2. {-(y)AcAkleyin}

{-(y)AcAk} sıfat-fiil ile {-leyin} zarfının birleşmesiyle oluşmuştur. {-(y)AcAk} *kadar* anlamında derece ve ölçü işlevinde kullanılır:

hefif elim sıcaĵkleyin ğarı açılmış (392/XIII/12), *çalışmaycaĵkleyin bi ğarı deĵdim ben* (674/LXXXIV/17).

2.1.6.3. {-ecē+ie} zaman

İyelik eki almış sıfat-fiil üstüne *zaman* sözcüğü getirilerek yapılmıştır. Bu zarf-fiil ana cümle yüklemindeki hareket ile zarf-fiildeki hareketin aynı esnada gerçekleştiğini bildirir (Tiken, 2003: 344, Ediskun, 2007: 264). Sıfat-fiil ekinin son hecesi ile iyelik ekinin yardımcı ünlüsü hece kaynaşmasıyla /e/ ünlüsü üzerinde uzamıştır:

biz ūne dolaşecēmiz zaman bubası gitdi (833/CXX/11).

2.1.6.4. {-cA+ie+(n)a}

İyelik eki almış sıfat-fiil üstüne yaklaşma eki gelerek oluşmuştur. İşlevsel olarak ana cümle yüklemine karşıtlık, zıtlık, terslik gibi anlamlarda bağlanır: (Banguoğlu, 2004:431-432; Koç, 1990:32). III. ağız yöresinde görülür:

elli sene yaşeycēne yüz sene yaşadı demiş beni (516/XLVIII/141), *lan sizi yollaycēne bi çufal fasılye yollaymadıñ mı burı, dedi* (646/LXXIV/26), *emin terzi, yazacēhına emine terzi yazmışla* (931/CXLVIII/74), *başımnda duracıyne onnara daĵıveriyin dedim* (629/LXXI/88).

2.1.6.5. {-cA+ie+(n)a} yakın

{-cA+ie+(n)a} zarf-fiilinden sonra *yakın* sözcüğü getirilmiştir. Zamanda miktar ve derece anlamı katmaktadır:

şennīni yapıduĵdan sōna ğāri millet davulcāna yakın ğınayi geliniy eline gōlla (898/CXLI/33).

2.2. İsim-fiil eklerinden genişlemiş birleşik zarf-fiiller

2.2.1. {-mAk} tabanlı birleşik zarf-fiiller

2.2.1.1. {-mAk} için/üçün/üçün/içün/uçun

{-mAk} isim-fiil ve *için/üçün/üçün/içün/uçun* "için" edatıyla genişlemiştir. İşlev olarak cümlenin yüklemine amaç bildirmektedir:

banyo yapmaĵ için hamamlık odaya kústāne derüs biz (500/XLV/48), *meyveyi çekmek için gege vadu* (831/CXIX/202), *mühebbet yapmaĵ üçün onu yirüz* (848/CXXIV/23), *ekmek uçun biz onu ekiyoz* (709/XCI/112), *niye ğomuşla başçouşu da*

beni *tākīb_ itmeg_ üçün* *ğaçar mı şey_ ider mi bunu takib_ ed diyi* (712/XCI/174), *şindik gidiyeken bu yürümek için deynek* (885/CXXXVI/54).

2.2.1.2. {-mAk} gibi

{-mAk} isim-fiil ve *gibi* edatının birleşmesiyle oluşan bu zarf-fiil tarz bildirme anlamıyla kullanılır (Tiken: 2003:304). Bir örneği tespit edilebilmiştir:

ondan sōra nīse uzatmağ gibi olmasın (662/LXXIX/13).

2.2.1.3. {-mAk} şartıyla

{-mAk} isim-fiil ve *şartıyla* sözcüğüyle genişlemiş bu zarf-fiil, şart bildirme anlamında kullanılır (Tiken: 2003:317). Bir örneği tespit edilebilmiştir:

bi ğuzuyu yir_ imiş gemüklerini sıyırmağ şartıyla (367/I/36).

2.2.2. {-mA} tabanlı birleşik zarf-fiiller

2.2.2.1. {-mAynAn}

İç seste /l/>/n/ değişimine uğramış ve sonda bir -n ekiyle genişletilmiş zarf-fiil yapısıdır. Tarz, sebep, zaman, bağlama gibi anlamlarda Karahanlıca metinlerde de görülen (Karahan, 2011:366) bu yapı KYA'da I. ve III. ağız yörelerinde görülür:

dömbelek gibi, yüzmeynen alākası yok (903/CXLI/141), *o ğayrı boyuna dabanını yalamaynan durar_ imiş* (460/XXXV/14), *ğız evinden de olan evine işdi gelin almaynan berāber athılarınan geliya arğadan sarılarak* (705/XCI/8), *bi şeyi ūlanım dik başlı etmeyinen de olmaya* (615/LXIX/119), *bunna ufak tefek böyümeynen velāsılı kelām böyüyala* (419/XXV/6), *ğitmeynen baş olmazdı* (369/XIV/24).

Sonuç

Yapılan bu çalışmayla Kastamonu ve yöresi ağızlarında tespit edilen 78 zarf-fiil yapısı şekil ve işlevi bakımından incelenmiş olup aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır:

1. KYA'da geniş bir anlatım zenginliği barındıran zarf-fiiller anlatımı sadeleştirmiş ve kolaylaştırmıştır.

2. Tespit edilen zarf-fiillerde dinamik bir yapı hâkimdir. Bu da insan hareketi ve karakterinin zarf-fiiller üzerinden dile yansımış güzel bir örneği olmuştur.

3. Ağız çalışmalarında edatlarla meydana gelen zarf-fiil yapılarına pek değinilmediği için bu birleşik yapıdaki zarf-fiiller eksik kalmıştır. Çalışmamızla KYA'da kullanılan bu türden zarf-fiilleri ortaya koymuş olduk.

4. KYA'da isim fiil ve sıfat-fiil eklerine *ğada/ğadar/ğadara/ğadarı* "kadar", *gibi, önce, sōna/sōra/sūra* "sonra", *keri/kēri/kiri/keyri* (<ET.kerü/kirü) çekim edatı getirilerek oluşturulan ve cümlede geçici zarf yapısı kuran birleşik zarf-fiiller oldukça fazladır.

5. Tespit ettiğimiz zarf-fiillerde tarz, eş zaman, süreklilik, zamanda öncelik ve sonralık, sebep, zıtlık, şart, derece, ölçü, sınırlama gibi işlevler öne çıkmıştır.

6. Sıfat-fiil ve isim-fiil eklerinden sonra yaklaşma, bulunma ve ayrılma hâli ekleri ile genişleyen birçok işlevde zarf-fiiller oluşmuştur.

7. KYA'da kullanılan zarf-fiillerde pekiştiriciler (+n, +k, +l, +z, +a, +lik) oldukça sık kullanılır. Zarf-fiillerin anlam kabiliyetini arttıran bu yapılar bazen birden çok sayıda peş peşe gelebilir.

Kısaltmalar:

bkz.: Bakınız

EAT: Eski Anadolu Türkçesi

ET.: Eski Türkçe

ie: İyelik eki

KYA: Kastamonu ve Yöresi Ağızları

MDD: Metin dışı derleme

ÖT: Ölçünlü Türkçe

Çalışmada Kullanılan Çeviri Yazı İşaretleri

Ünlüler

[á]	: Yarı kalın, düz, geniş /a/ ile /e/ arası ünlü
[â]	: Yarı geniş, düz, kalın /a/ ile /ı/ arası ünlü
[â]	: Yarı yuvarlak, geniş, kalın /a/ ile /o/ arası ünlü
/ä/	: Açık e ünlüsü
/è/	: Yarı geniş, düz, ince /e/ ile /i/ arası ünlü
[ê]	: Yarı yuvarlak, geniş, ince /e/ ile /ö/ arası ünlü
[í]	: Yarı kalın, düz, dar /ı/ ile /i/ arası ünlü
[i]	: Yarı yuvarlak, ince, dar /ı/ ile /u/ arası ünlü
[ó]	: Yarı kalın, yuvarlak, geniş /o/ ile /ö/ arası ünlü
[ò]	: Yarı geniş, yuvarlak, kalın /o/ ile /u/ arası ünlü
[ú]	: Yarı kalın, yuvarlak, dar /u/ ile /ü/ arası ünlü
[û]	: Yarı kalın, yuvarlak, uzun, dar /u/ ile /ü/ arası ünlü

Ünsüzler

[Ç]	: Yarı tonlu /ç/ ile /c/ arası ünsüz
[F]	: Yarı tonlu /f/ ile /v/ arası ünsüz
/ğ/	: Arka damak /g/ ünsüzü
/ǵ/	: Kalın ünlülerle kullanılan ön damak /g/ ünsüzü
/g/	: Orta damak /g/ ünsüzü
/h/	: Nefesli /h/ ünsüzü
/ħ/	: Tonsuz, orta damak, sızmalı /h/ ünsüzü
/k/	: Arka damak /k/ ünsüzü
[K]	: Yarı tonlu, ön damak /k/ ile /g/ arası ünsüz
[K̄]	: Yarı tonlu arka damak /o/ ile /ğ/ arası ünsüz
/k̄/	: Kalın ünlülerle kullanılan ön damak /k/ ünsüzü
/k̆/	: Orta damak /k/ ünsüzü
/l̄/	: Kalın ünlülerle kullanılan ön damak /l/ ünsüzü
[ŋ]	: Damaklı /n/ geniz ünsüzü
[P]	: Yarı tonlu /b/ ile /p/ arası ünsüz
[S]	: Yarı tonlu /s/ ile /z/ arası ünsüz
[Ş]	: Yarı tonlu /ş/ ile /j/ arası ünsüz

[T]	: Yarı tonlu /t/ ile /d/ arası ünsüz
̄	: Ünlüler üzerinde uzunluk işareti (üstte)
˘	: Ünlüler üzerinde kısalık işareti (üstte)
˜	: Geniz ünlüsü (üstte)
˙	: Normalden kapalı ünlü (üstte)
◌◌	: Yarı yuvarlak ünlü (üstte)
◌◌	: Yarı ince yarı kalın ünlü (üstte)
◌◌	: Ulama işareti (altta)
◌◌	: Diftong işareti (altta)

Kaynaklar

- Acar, E. (2012). *Kastamonu ve Yöresi Ağızları*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Argunşah, M. (2011). Türkçede Zarf-Fiil Eklerinin Durum Ekleriyle Kalıplaşması. *Turkish Studies*, 6/1, 55-68.
- Banguoğlu, T. (2004). *Türkçenin Grameri*. Ankara: TDK yay.
- Ercilasun, A. B. (1984). *Kutadgu Bilig Grameri -Fiil-*. Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.
- Gülsevin, G. (2001). Türkiye Türkçesinde Birleşik Zarf-Fiiller. *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, II/2, 122-143.
- Hünerli, B. (2012). *Oğuz Grubu Türk Lehçelerinde Zarf-Fiiller*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Edirne: Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kâmil, T. (2000). Eski Anadolu Türkçesinde Edatlarla Kurulan Zarf-Fiillerin İfade ve İşlevleri. *TDAY-Belleten*, 397-428.
- Kâmil, T. (2003). Türkiye Türkçesinde Basit ve Birleşik Zarf-Fiillerin İfade ve İşlevleri. *TDAY-Belleten*, I-II/42, 281-364.
- Kâmil, T. (2004). *Eski Türkiye Türkçesinde Edatlar, Bağlaçlar, Ünlemler ve Zarf Fiiller*. Ankara: TDK Yay.
- Karahan, L. (2011). *Türk Dili Üzerine İncelemeler*. Ankara: Akçağ Yay.
- Kılıçoğlu, V. (1954). Gerundiumların Özellikleri ve -iser Eki. *Türk Dili*, III/33, 510-518.
- Koç, N. (1990). *Yeni Dilbilgisi*. İstanbul: İnkılâp Kitabevi.
- Korkmaz, Z. (1961). Türkçede ok/ök Kuvvetlendirme Edatı Üzerine. *TDAY-Belleten*, s.13-19.
- Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi Grameri-Şekil Bilgisi*. Ankara: TDK Yay.
- Şahin, H. (2011). *Eski Anadolu Türkçesi*. Ankara: Akçağ Yay.